O‘ZBEK ADABIYOTIGA KIRIB KELGAN BEVOSITA VA BILVOSITA TARJIMALAR

Madaminjonova Sarvigul Ma’sudbek qizi

Xorijiy til va turizm fakulteti “Tarjima nazariyasi va amaliyoti (ingliz tili)” yo‘nalishi 101-guruh talabasi

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek adabiyotiga kirib kelgan badiiy tarjimalar bevosita (original tildan) va bilvosita (vositachi til orqali) turlarga ajratib o‘rganilgan. Ularning tarixiy bosqichlari, afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilingan. Shekspirning “Hamlet” tragediyasi o‘zbekcha tarjimalari misolida bilvosita tarjimadan bevosita tarjimaga o‘tish jarayoni ko‘rsatilgan. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, XX asrda jahon adabiyoti o‘zbek o‘quvchisiga asosan rus tili orqali yetib kelgan, mustaqillik yillarida esa originaldan bevosita tarjima ulushi ortgan. Maqola natijalari tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik va tarjimon tayyorlash jarayonida foydalanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: badiiy tarjima, bevosita tarjima, bilvosita tarjima, vositachi til, original, tarjimon, ekvivalentlik, “Hamlet”.

Аннотация. В статье рассматриваются прямые и опосредованные переводы в узбекской литературе, их исторические этапы, достоинства и недостатки. На примере узбекских переводов «Гамлета» Шекспира показан переход от опосредованного перевода к переводу с оригинала.

Ключевые слова: художественный перевод, прямой перевод, опосредованный перевод, язык-посредник.

Abstract. The article examines direct and indirect (relay) translations in Uzbek literature, their historical stages, advantages and drawbacks. The shift from

relay to direct translation is illustrated through Uzbek versions of Shakespeare's "Hamlet".

Keywords: literary translation, direct translation, indirect translation, relay language.

Kirish

Badiiy tarjima millatlar o‘rtasidagi madaniy ko‘prik bo‘lib, milliy adabiyotning boyishida muhim o‘rin tutadi. O‘zbek o‘quvchisi Shekspir, Gyote, Balzak, Dikkens kabi adiblar bilan aynan tarjimalar orqali tanishgan. Ammo bu asarlar o‘zbekchaga qaysi yo‘l bilan, ya'ni originaldan to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki boshqa til orqali kelgani ko‘pincha e'tibordan chetda qoladi. Holbuki, tarjima sifati va original ruhining saqlanishi aynan shu omilga bog‘liq.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek adabiyotiga kirib kelgan bevosita va bilvosita tarjimalarning mohiyati, rivojlanish bosqichlari va o‘ziga xos jihatlarini aniqlashdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O‘zbek tarjimashunosligining nazariy asoslari G‘. Salomovning "Til va tarjima" (1966) hamda "Tarjima nazariyasiga kirish" (1978) asarlarida yoritilgan [1; 2]. O‘zbekistonda tarjima tarixi, shuningdek, tarjimashunoslik fan sifatida shakllanishi bo‘yicha ilmiy sharhlar mavjud [7; 10]. Chet el tilshunosligida V. N. Komissarov, E. Nida, P. Newmark va L. Venuti ekvivalentlik, tarjima strategiyalari va tarjimon ko‘rinmasligi masalalarini tadqiq etgan [3; 4; 5; 6]. Shekspir tarjimalari bo‘yicha ishlar ham ko‘rib chiqildi [8; 9]. Maqolada tavsiflash va qiyosiy-tarixiy tahlil usullaridan foydalanildi.

Asosiy qism

1. Tushunchalarning mohiyati. Bevosita tarjima asarning original tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri maqsadli tilga o‘girilishidir. Bilvosita (relay) tarjimada esa asar avval uchinchi tilga tarjima qilingan bo‘ladi va o‘zbek tarjimoni shu tarjimadan

foydalanadi. Natijada matn ikki bosqichli o‘zgarishga uchraydi: avval vositachi tarjimon talqini, so‘ng o‘zbek tarjimoni talqini. Bevosita tarjima eng to‘g‘ri yo‘l hisoblanadi, ammo barcha tillardan mutaxassis topilavermaydi [10].

2. Dastlabki davr: sharq tillaridan tarjima. Tarjima tarixi qadimga borib taqaladi. IX asrda Bag‘dodda tashkil etilgan ilmiy muhitda yunon va boshqa tillardagi ilmiy hamda adabiy asarlar arab tiliga o‘girilgan, bu ishda Movarounnahr allomalari ham qatnashgan [7]. O‘zbek mumtoz adabiyoti fors-tojik va arab madaniyati bilan chambarchas bog‘liq rivojlangan. Shu sababli sharq tillaridagi asarlar o‘zbek adiblariga original orqali tanish bo‘lgan va ular, asosan, bevosita o‘zlashtirilgan.

3. XX asr: rus tili vositachiligi. XX asr boshidan boshlab dunyoviy G‘arb adabiyoti o‘zbek tiliga o‘girila boshladi. Bu jarayonda rus tili asosiy ko‘prik vazifasini o‘tadi. O‘zbek adabiyoti namunalarini tarjima qilishda mustaqillikkacha G‘arb adabiyoti nusxalari ko‘pincha ularning rus tilidagi tarjimasi orqali o‘girilib kelingan [10]. Sababi: G‘arb tillarini bilgan tarjimonlar kam edi, rus tilida esa mashhur asarlarning tayyor va saviyali tarjimalari bor edi.

4. Misol: “Hamlet” tarjimalari. Ikki yo‘lning farqini Shekspirning “Hamlet” tragediyasi misolida yaqqol ko‘rish mumkin. Bu asar o‘zbekchaga bir necha marta o‘girilgan. Cho‘lponning tarjimasi bilan bir qatorda [8], 1938-yilda Vohid Zohidov tomonidan nasriy tarjima qilingani ma’lum; bu tarjima jiddiy xato va kamchiliklarga ega bo‘lgani aytiladi [9]. Maqsud Shayxzoda “Hamlet”ni 1940 va 1948-yillarda she’riy shaklda tarjima qilgan [8; 9]. Bu tarjimalar o‘z davrida katta ahamiyat kasb etgan, biroq ular vositachi til orqali bajarilgan edi.

Jamol Kamol Shekspir asarlariga murojaat qilganda dastlab bilvosita yo‘ldan borgan: uning “Makbet” tarjimasi 1977-yilda chiqqan va bu tarjima vositachi til orqali amalga oshirilgan [8]. Keyinchalik shoir ingliz tilini o‘rgangan va asarlarni

asliyatdan o‘girgan; “Hamlet” ning bevosita tarjimasi 1991-yilda yuzaga kelgan [8]. U o‘ndan ortiq Shekspir dramasini bevosita ingliz tilidan o‘girgan [11].

5. Bilvosita tarjimaning o‘ziga xos muammolari. Birinchidan, original uslubi, so‘z o‘yinlari va milliy koloritning yo‘qolish ehtimoli ortadi. Ikkinchidan, vositachi tarjimon xatolari o‘zbekcha matnda takrorlanadi. Uchinchidan, realiyalar (milliy tushunchalar) ikki marta moslashtirilgani sababli ma’no asliyatdan uzoqlashadi. Shunga qaramay, bilvosita tarjima kam tarqalgan tillardan ishlash imkoni bo‘lmaganda adabiy aloqalarni kengaytiruvchi yagona yo‘l bo‘lib qoladi.

6. Mustaqillik davri. Mustaqillik yillarida tarjima amaliyoti sezilarli rivojlandi: bevosita chet tillaridan o‘zbek tiliga ham, o‘zbek tilidan chet tillariga ham tarjimalar ko‘paydi [10]. Natijada buyuk ajdodlarimiz asarlari rus yoki boshqa tillar orqali emas, bevosita o‘zbek tilidan tarjima qilinadigan bo‘ldi [10]. Xorijiy tillar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi [7]. Bu esa ekvivalentlik va uslubiy adekvatlik masalalariga e’tiborni oshirdi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi. 1) O‘zbek adabiyotiga tarjimalar ikki yo‘l bilan kirib kelgan va tarixiy sharoit ularning nisbatini belgilagan: sharq tillaridan asosan bevosita, G‘arb adabiyotidan esa XX asrda ko‘pincha rus tili orqali bilvosita. 2) Bilvosita tarjima jahon adabiyotini keng tarqatgan bo‘lsa-da, ayrim hollarda original badiiyatiga putur yetkazgan. 3) “Hamlet” tarjimalari misoli ko‘rsatadiki, bevosita tarjima asliyatga yaqinlik va uslubiy aniqlik jihatidan ustun turadi. 4) Hozirgi bosqichda originaldan bevosita tarjima ustuvor yo‘nalish bo‘lib, eski bilvosita tarjimalarni asliyat bilan solishtirib qayta tarjima qilish zarur. Buning uchun xorijiy tilni chuqur biladigan tarjimonlar tayyorlash muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salomov G‘. Til va tarjima. – Toshkent: Fan, 1966.

2. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

3. Комиссаров В. Н. Теория перевода. – Москва: Высшая школа, 1990.

4. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964.

5. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988.

6. Venuti L. The Translator’s Invisibility. – London: Routledge, 1995.

7. Salieva Z., Kuldoshev U., Bakiev F., Abdurasulov B. Development of translation studies in Uzbekistan: history, today, perspective // Foreign Linguistics and Linguodidactics. – 2024. – https://inscience.uz

8. Ahmedova Sh. N. Shakespearean canon in the Uzbek literature. – Buxoro davlat universiteti ilmiy nashri. – https://buxdu.uz

9. Inglizzabon qalamkashlari asarlari o‘zbek tilida // Toshkent: O‘zMU ilmiy jurnali. – https://journals.nuu.uz

10. O‘zbek tarjimashunosligining ulkan yutug‘i // Xorijiy filologiya jurnali. – https://inlibrary.uz

11. O‘zbekiston xalq shoiri Jamol Kamol vafot etdi // yuz.uz axborot sayti. – https://yuz.uz